

<https://doi.org/10.31891/2415-7929-2022-25-8>

УДК 800

ПРИЙМАК І.

Хмельницький національний університет

ТОПОС ХМЕЛЬНИЦЬКОГО У РОМАНІ ОЛЬГИ САЛІПИ «БУДИНОК НА АПТЕКАРСЬКІЙ»

У статті досліджується художня специфіка зображення міста у творчості сучасної української письменниці Ольги Саліпи. Топос міста Проскурова-Хмельницького представлений у контексті розвитку української прози XXI ст. Ключові слова: урбаністична література, топос міста, Ольга Саліпа.

PRIYMAK I.

Khmelnyskyi National University

THE TOPOS OF KHMELNYTSKY IN OLGA SALYPA'S NOVEL «THE HOUSE ON APTEKARSKA»

Literature of the beginning of the 21st century. is marked by dynamic processes of expansion of trends in the emergence of urbanism. The works of modern Ukrainian writers present the topos of the cities of Kyiv, Lviv, Ivano-Frankivsk (Stanislavov), Zhytomyr, Rivne, Ternopil, Kharkiv, and Chernivtsi. Literary researchers have repeatedly addressed the problem of the formation and establishment of urban literature. However, the work of Olga Salypa - an original artist of the word, the author of a number of novels and novels, and the winner of the «Coronation of the Word» contest – remains outside the attention of literary critics.

In the article, we focus on the urban portrait of Proskurov at the turn of the 19th-20th centuries and Khmelnytskyi at the beginning of the 21st century. In Olga Salypa's novel "The House on Aptekarska", the life of the city is conveyed through the perception and feelings of two women – the pharmacist's wife Mykhailyna Derevoyed and Ulyana (Lyana) Yakovenko.

The author, drawing urban pictures, depicts the city as an environment where a person seeks to find himself, establish himself and realize his place in the world. Various locations of the city appear on the pages of the work, we meet detailed descriptions of urban landscapes. Olga Salypa provides an interesting description of Proskurov, which allows the reader to immerse himself in the atmosphere of city life at the end of the 19th century, and the novel clearly outlines the modern trends of city life. The writer, first of all, reflects the city as an environment where a person seeks to find himself, establish himself and realize his place in the world. The city has the ability to preserve and transmit from generation to generation informational and cultural codes, which are the basis of civilizational development. The feeling and perception of the city are consonant with the mental visions and experiences of the main characters, which proves the tendency to psychologize the narrative.

The creativity of Olga Salypa witnessed the further expansion of the thematic horizons of modern Ukrainian prose and the renewal of its genre palette.

Key words: urban literature, topos of the city, Olga Salypa.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Література початку XXI ст. відзначається динамічними процесами розширення тенденцій появи урбаністики. У творчості українських письменників XX – XXI ст. зустрічаємо міські локуси Києва, Львова, Івано-Франківська (Станіславова), Житомира, Рівного, Тернополя, Харкова, Чернівців. Однак зображення картин міського життя можна побачити ще у пам'ятках давньої літератури, зокрема у спадщині Ю. Дрогобича, Л. Барановича. Пізніше до цієї теми зверталися Г. Сковорода, І. Котляревський, Т. Шевченко, П. Куліш, В. Підмогильний. У творах сучасних авторів місто постає як цілісний організм, який живе та дихає разом зі своїми мешканцями.

Актуальність дослідження

Зі збільшенням питомої ваги міського населення спостерігаємо й посилену увагу митців до висвітлення теми міста у різних ракурсах. До проблеми становлення та розвитку «урбаністичної літератури» неодноразово зверталися у своїх дослідженнях Віра Агєєва, Тамара Гундорова, Олена Бондарєва, Микола Льницький, Володимир Морєнець, Соломія Павличко, Ярослав Поліщук, Віра Фоменко. У своїх дослідженнях Віра Фоменко наголошує на універсальності урбаністичної тематики в світовому літературному процесі, адже художній образ сучасника, його мрії та прагнення, процес становлення як особистості, подолання кризи самоідентифікації та вирішення нагальних проблем «відбувається в основному в контексті міста» [6, с. 129].

Сучасні митці все частіше звертаються до художніх образів, що творять авторський урбаністичний міф, виповнюють лакуни історичних проєкцій, вибудовують постмодерну деконструкцію міських локусів і топосів. Об'єктом літературних зацікавлень є «міський текст» Києва, Харкова, Львова, інших міст, однак досі жоден із митців не фокусував свою увагу на зображенню картин з життя м. Хмельницького. Однією з перших

до цієї теми звернулася Ольга Саліпа¹. У її романі «Будинок на Аптекарській» зустрічаємо урбаністичні картини міста Хмельницького різних століть.

На сьогодні відсутнє спеціальне дослідження творчості Ольги Саліпи у контексті розвитку сучасної української літератури, зокрема питання розвитку урбаністичної концепції у її прозі, що й зумовило актуальність нашої статті.

Постановка проблеми

Мета нашої роботи полягає в комплексному розкритті урбаністичної тематики в романі Ольги Саліпи «Будинок на Аптекарській» та визначення його художньої своєрідності.

Аналіз останніх джерел

Літературний процес ХХІ століття зміщує різноманітні проблеми людини в площину міста, у центрі уваги якого стоять питання значення міста в історичному розвитку людства. У нашій роботі ми акцентуємо увагу на урбаністичному портреті Проскурова межі ХІХ-ХХ ст та Хмельницького початку ХХІ ст.

Починаючи з другої половини ХХ століття швидким темпом розвивається західноєвропейська урбаністична філософія, тому і виникає «нова міська історія, культура, література тощо, що дозволяє розуміти місто як втілення великих систем (цивілізацій, держав, суспільств, засобів виробництва)» [2, с. 32].

Людина будує місто, внаслідок чого місто створює нову особу – міщанина. Входячи в урбаністичний соціум, людина стає головним суб'єктом міста, його частинкою і в той же час творцем своєї історії, а також творцем процесів народу.

Е. Кассіерер стверджував: «Людина – істота символічна, вона живе в символічному універсумі, який сама і створює. Найяскравіше це простежується у людини в міських умовах. У міських умовах формуються нові типи взаємин між людьми, які втрачають особистісний характер: сусідські, правові, економічні, соціально-нерівноправні, релігійно-ідеологічні, адміністративно-управлінські та ін. Все у городянина має штучний символічний характер» [3, с. 230].

Г. Зіммель у праці «Метрополіс та ментальне життя» одним із перших порушив проблему самотності людини у мегаполісі. На його думку, свобода, яку дає людині велике місто, є «звратною стороною тієї ж свободи, коли ніколи не відчуваєш себе таким самотнім, як саме серед загальної тисняви великих міст» [4, с. 331].

Місто сприяє виникненню нової системи стосунків, а також змінює структуру суспільства, в основі яких лежать значні протиріччя та відмінності.

У центрі уваги урбаністичної літератури – дискурсивна поведінка людини в цілому – людини, яка говорить, пише, читає, знаходиться в діалозі із собі подібними та культурним середовищем. Тему міста найчастіше розкривають у мотиві подорожі, повернення, прощання та осягнення міста Автор досліджує систему стосунків, внутрішні відчуття, які виникають між людиною та містом.

Виклад основного матеріалу

У романі Ольги Саліпи життя Хмельницького передається через сприйняття та відчуття двох жінок – дружини аптекаря Михайлини Деревоед та Уляни (Ляни) Яковенко. Авторка «розводить» своїх героїнь у часі, тож перед читачем постають картини життя Проскурова кінця ХІХ – початку ХХ ст. та візії Хмельницького початку ХХІ ст.

Прикметно, що письменниця, надаючи безумовну перевагу детективній складовій твору, не оминає увагою зображення картин міста. Місто позаминого століття постає перед читачами через погляд юної Михайлини, яка після заміжжя опиняється в Проскурові: «Це вулиця Олександрівська, [...] Серце міста» [5, с. 32]. Перед її очима відкриваються реалії тогочасного міського життя, зокрема єврейські квартали: «невеличкі одноповерхові будиночки з вузькими вікнами і дверима, що виходили просто на дорогу» [5, с. 32]. Центром буття героїні став будинок-аптека Людвіга Деревоеда Цей дім є символом захисту й благополуччя усієї великої родини: «новий будинок ріс день за днем». Зі спорудженням великого будинку повязани низка подій у родині, адже, окрім того, що це був надійний прихисток, зчасти тут вирували пристрасті.

Ольга Саліпа подає цікавий опис Проскурова, що дозволяє читачеві поринути в атмосферу міського життя кінця ХІХ ст. «З боку Аптекарської чулося звичне для цієї місцевості гелготання гусей.... У ресторані «Слон», як завжди у цю пору, грав живий оркестр, і його мелодія, змішавшись із гелготанням гусей і іржанням коней чийогось візника, створювала справжню вечірню какофонію Проскурова» [5, с. 59]. Перед нами постає веревця подій із минулого життя міста: авторка зображує родини проскурівських багатіїв; події, які допомогли модернізувати місто, – поява електрики, відкриття банків, намагання купця Ніренберга побудувати трамвайну лінію. «Місто обростало новими будинками та крамницями» [5, с. 96]. Також окремо у творі представлено першого міського голову Миколу Сікору та його родину. У романі, поруч із героями, дійовими особами «виступають» й відомі міські локації – будинок дантиста Хаселева, фотосалон Герші Голованевського, магазин Журавльової, ресторан «Слон».

¹ Ольга Саліпа сучасна письменниця, авторка кількох романів та повістей, лауреатка літературного конкурсу «Коронація слова». Живе й працює в Хмельницькому.

Передаючи колорит громадського життя міста на межі XIX – XX ст., Ольга Саліпа малює колоритну картину взаємозв'язків та взаємодій представників різних національностей, які жили в місті. Героями твору є поляки (родина Деревоеда, родина Миколи Сікори), євреї (родина Маранців, Мозелів, Ніренберга, служниця Євка). Також у своєму романі письменниця не оминає увагою й трагічну сторінку в історії міста – єврейський погром 1919 року.

Авторка, перш за все, відображає місто як середовище, де людина прагне себе знайти, утвердитися й усвідомити своє місце у світі. Місто має можливість зберігати і передавати з покоління в покоління інформаційні, культурні коди, що є основою цивілізаційного розвитку. Михайлина Деревоед у творі «Будинок на Аптекарській» є однією з центральних персонажів у кодуванні таємниці родини – створення чудодійного елексиру, який робить людину сильнішою й невразливою для ворогів. Пошуки рецепту цього незвичайного препарату й становлять з одного боку детективну інтригу твору, а з іншого є ланкою, що допомагає встановити зв'язок між різними поколіннями. Сакральність образ міста набуває завдяки системі таємниць, які зберігає кожен об'єкт художнього простору.

Цікавим у плані представлення міста Хмельницького початку XXI ст. є погляд на нього іншої головної героїні – Ляни. Вона народилася тут і провела кілька дитячих років, однак через розлучення батьків змушена була виїхати до Києва. Згодом, вже дорослою, вона відкриває для себе рідне місто по-новому. В романі О. Саліпи місто постає як жива істота, і воно є одним із ключових образів: «Місто прокидалося. Ляна йшла повільно й роздвигалася навколо: таким вона Хмельницький не пам'ятає» [5, с. 9]. Варто відзначити, що відчуття й сприймання міста суголосні психічним візіям та переживанням молодої жінки. У дитинстві для Ляни «Хмельницький був великим базаром. ... Місто виглядало ніби великий вокзал – місце, де треба перебути тимчасово. Сіре, брудне, непривітне [5, с. 9]. Це як відголосок дитячих травм та почуттів, адже напружені стосунки між батьками часто ставали причиною душевних катаклізмів та переживань. Тому саме таким, сірим і брудним, видавалося довкілля дівчинці.

Через два десятиліття «Хмельницький був інакшим. ... Ляна вдихала повітря на повні груди і дивувалася із того, яким затишним видається їй місто» [5, с. 10]. Саме тут, у місті дитинства, прагнула молода жінка знайти прихисток і спокій. Тому місто постає перед нею як надійний прихисток. У площину екзистенційного вибору письменниця переносить мотив подорожі, повернення героя на малу батьківщину,

Авторка зміщує акценти тенденційного розвитку урбанізації із глобальних до рівня конкретної людини. Однією із проблем, до якої вона звертається, є проблема самотності людини у великому місті. Самотність – одна із сутнісних характеристик міського способу буття. Людина може вибирати коло спілкування і в той же час на неї покладається відповідальність і за такий вибір, і за свою самотність.

Ольга Саліпа перш за все відобразила місто як середовище, де людина прагне себе знайти, утвердитися й усвідомити своє місце у світі. У той же час авторка не оминає і негативних процесів, пов'язаних із урбанізаційним розвитком, що супроводжуються втратою ціннісних орієнтацій, самотністю людини, агресивністю урбаністичного способу буття.

Ляна блукає вулицями рідного міста, наче лабіринтами власної пам'яті. Повернувшись до нього, вона прагне утвердитися в його просторі, і віднайти втрачену рівновагу. Місто розгортається як маршрут, існує у точці присутності, у тісному колопросторі, викликаному у пам'яті оповідача.

Світ спогадів не безмежний, він зводиться до кількох маршрутів, повторюваних дій, упізнаних місць. Це фіксація особистісних переживань письменниці, пов'язаних із певним містом

Ці спогади – це своєрідні віхи, які суспільство розставляє у власному минулому, однак справжня мета подорожі крізь минуле – сучасність. Вони потрібні для означування не хронології, а ідей, важливих для сучасності: «Будь-який історичний персонаж або факт, що проник у цю пам'ять, зразу перетворюється там на певне повчання, поняття, символ; він набуває змісту; він стає елементом системи суспільних ідей» [2, с. 343].

Авторка фрагментарно зображує міські пейзажі, вулиці, якими блукає героїня, згадуючи минуле. Сприйняття міста тісно пов'язане з душевними переживаннями, почуттями. Ляна прагне знайти відповідь на складні питання, які бентежать її душу. У прозі українських письменників знайшли відгомін основні тенденції духовного життя зламу XIX–XX ст., що визначалися філософськими позиціями А. Шопенгауера. Герої творів здебільшого прагнуть досягнути абсолюту шляхом вирішення цілого ряду складних філософських проблем: людина в умовах абсолютного відчуження від світу – проблема самотності, проблема сенсу людського буття, проблема цільності людської особистості. Предметом постійних мистецьких роздумів є різні аспекти стану самотності, переживання і усвідомлення його самою людиною. Героїні твору Ольги Саліпи Михайлина і Ляна переживають в кризовий момент свого життя й зчаста їхні роздуми перегукуються з атмосферою міського життя Проскурова – Хмельницького.

Окрім опису центральної частини Хмельницького, де розвивається більша частина подій, авторка у романі зображує ще один район міста, який виник у другій половині XX ст. «Гречани виявилися мікрорайоном, забудованим стандартними «чешками» вперемішку з новобудовами. Де-не-де вздовж головної вулиці тягнулися довгі виробничі приміщення. Такий собі мікс спального району із промисловим» [5, с. 16]. Звичайно, особливого смислового навантаження у цьому описі ми не бачимо. Чому саме до цього району міста звернулася авторка невідомо, швидше за все хотіла «вийти за межі» центральної частини міста, яка превалює у розгортанні дії.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Творчість Ольги Саліпи засвідчила подальше розширення тематичних горизонтів сучасної української прози та оновлення її жанрової палітри. Для образу міста у творі характерне семантичне навантаження, смислова концентрація, емоційна напруга, раціоналізм. Це насамперед місце самоствердження та самопізнання, територія екзистенційного вибору людини. Поява у «географічному» показнику української літератури нових локацій, безперечно, сприяє збагаченню й розширенню ідейно-тематичного спектра.

Перспективи використання результатів дослідження

Оскільки творча спадщина письменниці досить велика й різноманітна, але майже не досліджена, перспективу подальших наукових студій ми вбачаємо у комплексному аналізі белетристики Ольги Саліпи.

Література

1. Барт Р. Міфології М.: Академічний проєкт, 2019, 352 с.
2. Галич О. Село і місто в постмодерному тексті. Опозиція місто/село в літературі [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://litmisto.org.ua/?p=25339>
3. Кассіер, Ернст // Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинькарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис, 2002, 742 с.
4. Кемпбел Дж. Герой із тисячею облич. К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999, 392 с.
5. Саліпа О. Будинок на Аптекарьській. Харків: «Фоліо», 2021, 318 с.
6. Фоменко В. Г. Місто і література : українська візія. Луганськ: Знання, 2007, 312 с.

References

1. Bart R. Mifologhiji M.: Akademichnyj projekt, 2019, 352 s.
2. Ghalych O. Selo i misto v postmodernomu teksti. Opozycja misto/selo v literaturi [Elektronnyj resurs] / Rezhym dostupu: <http://litmisto.org.ua/?p=25339>
3. Kassirer, Ernst // Filosofskijjy encyklopedychnyj slovnyk / V. I. Shynkaruk (ghol. redkol.) ta in. Kyjiv : Instytut filosofiji imeni Ghryghorija Skovorody NAN Ukrajinu: Abrys, 2002, 742 s.
4. Kempbel Dzh. Gheroj iz tysjacheju oblych. K.: Vydavnychyj dim «Aljternatyvy», 1999, 392 s.
5. Salipa O. Budynok na Aptekarskij. Kharkiv: «Folio», 2021, 318 s.
6. Fomenko V. Gh. Misto i literatura : ukrainsjka vizija. Lughansjk: Znannja, 2007, 312 s.